

SOĞUK SAVAŞ SONRASI ORTA ASYA VE KAFKASYA EKSENİNDE TÜRKİYE-NATO-RUSYA İLİŞKİLERİ VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NA YANSIMALARI

Gökhan ÖZKAN*

Öz:

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya ve Kafkasya'da beş Türk Cumhuriyeti dahil birçok ülke bağımsızlıklarını kazanmış, bölgede bulunan zengin hidrokarbon rezervleri bölgeyi küresel ve bölgesel aktörlerin ilgi odağı haline getirmiştir. 11 Eylül sonrasında NATO'nun Afganistan'da güvenlik ve istikrarı sağlamadaki başarısının terörizmle mücadele ve İttifak'ın geleceği açısından kritik önem kazanması bölgenin jeostratejik önemini daha da artırmıştır. Bu makalede, Türkiye'nin bölgede izlediği dış politika, NATO ve Rusya ile ilişkileri bağlamında değerlendirilmiştir.

NATO'nun Soğuk Savaş sonrası geleneksel bir ortak savunma örgütünden işbirliğine dayalı bir güvenlik örgütüne dönüşümü, bölgeye bakış açısı ve bölge ülkeleriyle yaptığı işbirlikleri irdelenmiştir. Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası NATO ile ilişkileri incelenmiş, bölgede başta terörizmle mücadele ve enerji güvenliği alanlarında olmak üzere İttifak'la yaptığı işbirlikleri ele alınmış, Rusya ve Çin'in bölgesel politikaları analiz edilmiştir.

Türkiye'nin bölge ülkelerinin siyasi, askeri ve ekonomik gelişmelerine destek vermeye ve bölgede başta uluslararası terörizm ve enerji güvenliği boyutlarında olmak üzere NATO ile işbirliği yapmaya devam edeceği, Rusya ile ilişkilerini geliştirmeye çalışacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Orta Asya, Kafkasya, NATO, Rusya

* Yrd. Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, gozkan@yalova.edu.tr

**POST-COLD WAR TURKEY-NATO-RUSSIA RELATIONS ON THE
CENTRAL ASIA-CAUCASIA AXIS AND THEIR REFLECTIONS
ON THE TURKISH FOREIGN POLICY**

Abstract:

After the end of the Cold War and the dissolution of the Soviet Union, the international system transformed from a bipolar system into an unipolar system. Relationship patterns at the regional and global level changed. Many countries including five Turkish Republics gained independence in the Central Asia and Caucasus. The region became the focus of interest of regional and global actors after rich hydrocarbon reserves were discovered in the region. Regional and global actors competed to consolidate their control on the critical energy infrastructure in the region.

Since the success of NATO at providing security and stability in Afghanistan after September 11 gained critical importance with regards to the fight with terrorism and the future of the Alliance, the region's geostrategic importance increased further. In this article, Turkey's foreign policy in the region was evaluated within context of her relations with the NATO and Russia.

The end of the Cold War changed the role and the function of the NATO in the international system. Many prominent scholars argued that NATO lost its "raison d'être". Nonetheless, the Alliance transformed itself from a collective defence organization into a collective security organization according to new threats. NATO identified international terrorism, proliferation of nuclear weapons and drugs and human trafficking as the new threat elements and increased her collaboration with many countries in the Caucasus and the Central Asia via programs such as Partnership for Peace (PFP). In this article, the transformation of NATO, the Alliance's perspective about the Central Asia and the Caucasus and the collaborations she made with the region countries were investigated. Turkey's relations with the NATO after the Cold War and the cooperation she made with the Alliance in areas such as international terrorism and energy security were examined.

Energy security became a priority for many countries and for international organizations such as NATO and EU especially in the 2000s. Energy security is also a strategic factor in the political and economic dynamics of the Central Asia and the Caucasus. Some of the region countries are energy producers while others are energy consumers and transit countries in a complimentary way. Azerbaijan,

Kazakhstan, Uzbekistan and Turkmenistan are energy producers while Georgia and Turkey are transit countries. Russia is a major player in the region dynamics since she controls most of the critical energy infrastructure in the region. The energy rich Caucasus and the Central Asian countries depend at a great extent on Russia to export their oil and natural gas reserves.

The US and the EU prefers the transportation of the hydrocarbon reserves of the region over the routes bypassing the Russian territories to lower the EU's dependence on Russia. Baku-Tiflis-Ceyhan oil pipeline that connects the Caspian Region to the Europe via Georgia and Turkey has a historical significance since it is the first pipeline that bypassed Russia and broken down Russia's monopoly at the transportation dimension. The Nabucco Pipeline, which is planned to carry natural gas of the Caucasus, the Central Asia and the Middle East to the EU via Turkey, is supported by the western countries since it would lower energy dependence on Russia. Russia, as a counter-step, developed the South Stream Project, which would carry the Russian, the Caspian Region and the Central Asian natural gas via Russia and the Black Sea to the EU bypassing Turkey and in this way would sustain Russia's control on the energy infrastructure.

The clashes between the Russian Federation and Georgia in the summer 2008 showed the fragility of stability in the Caucasus and changed the geopolitical landscape fundamentally. The clashes between the two countries had reflections and implications beyond the region at the global level. It is argued that the developments are indications of return to Realpolitik in the region and even at the global level after the end of the Cold War. Russia's military operations stunned the western world and reminded Russia's military and political weight particularly in the region. These developments and the regional policies of Turkey, NATO, the US, the EU, Russia and China were analyzed in the article.

It was anticipated that Turkey will continue to support the political, military and economic development of the region countries, cooperate with the NATO in international terrorism and energy security dimensions, and will try to improve her relations with Russia.

Keywords: Turkish Foreign Policy, Central Asia, Caucasia, NATO, Russia

GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Varşova Paktı'nın feshedilmesi uluslararası sistemdeki dengeleri altüst etmiş, küresel ve bölgesel ilişki kalıpları değişmiştir. Uluslararası sistemdeki bu değişimin ABD, AB, Türkiye, Rusya, Çin ve diğer küresel ve bölgesel aktörlerin Orta Asya ve Kafkasya'da izlediği bölgesel politikalara çok önemli yansımaları olmuştur.

İki kutuplu uluslararası sistemde NATO'nun kanat ülkesi olmasının sağladığı jeopolitik öneminden dolayı dünya politikasında ekonomik ve demografik gücünün ötesinde rol oynayan Türkiye, Soğuk Savaş sona erip iki kutuplu sistemin yerini tek kutuplu sistemin almasıyla uluslararası sistemdeki yerini sorgulamaya başlamıştır. Fakat çok geçmeden, Türkiye'nin jeostratejik öneminin Soğuk Savaş sonrasında farklı boyutlarda devam ettiği, 1990'ların ilk yıllarından itibaren Türkiye'nin bulunduğu coğrafyada yaşanan krizlerden sonra net bir şekilde görülmüştür. NATO uzmanları tarafından Avrupa'nın güvenliği konusunda endişe yaratan 16 "sıcak noktadan (hotspots)" 13'ünün Türkiye'nin yakın çevresinde olduğu tespitinde bulunulmuştur. (Udum, 2002: 73) Kendisini "jeopolitik eksen"e dönüştüren ve stratejik önem kazandıran benzersiz konumu (Brzezinski, 1997: 41), Türkiye'yi bir kez daha uluslararası politikanın ve Orta Doğu ve Avrasya'nın vazgeçilmez ülkelerinden biri yapmıştır. Türkiye, jeostratejik öneminin de ötesinde demokratik rejime sahip tek Müslüman NATO ülkesi olarak Medeniyetler İttifak'ında oynadığı rol ile Batı ile Müslüman dünyası arasında bir köprü rolü olma potansiyeli olduğunu da göstermiştir. (Balcı ve Mış, 2008: 400)

Soğuk Savaş'ın sona ermesi NATO'nun uluslararası sistemdeki rolünü ve işlevini de değiştirmiş, NATO'nun varoluş sebebinin (raison d'être) ortadan kalktığı tartışmaları yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Varşova Paktı'nın feshedilmesiyle NATO'nun tehdit algılamaları değişmiş; NATO, uluslararası terörizmi, kitle imha silahlarının yaygınlaşmasını ve uyuşturucu kaçakçılığını yeni tehdit unsurları olarak tespit etmiştir. NATO, Orta Asya ve Kafkasya ülkeleriyle Barış için Ortaklık (BİO) gibi programlar çerçevesinde işbirliğini arttırmıştır. 11 Eylül terörist saldırıları Orta Asya'yı NATO açısından "özel odak noktası" haline getirmiştir. NATO, 2003 yılında Afganistan'da görev yapan Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü'nün (International Security Assistance Force-ISAF) komutasını devralmış, Afganistan'daki başarı NATO için en önemli gündem maddelerinden biri

haline gelmiştir. Afganistan'ın NATO'nun geleceği açısından stratejik önem kazanması sebebiyle NATO, bölge ülkeleriyle işbirliğini ciddi şekilde arttırmıştır. Bu noktada, bölge ülkeleriyle din, dil, kültür ve tarih bağları bulunan ve tek Müslüman NATO ülkesi olan Türkiye'nin bölge ülkeleriyle Avrupa-Atlantik kurumları arasında köprü olma potansiyeli ön plana çıkmıştır. (Vamvakas, 2009: 58)

Bu makalede, Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'da izlediği bölgesel politikalar NATO ile ilişkileri bağlamında değerlendirilecektir. Birinci bölümde NATO'nun Soğuk Savaş sonrası yeniden yapılanması, ikinci bölümde NATO'nun Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri ile ilişkileri analiz edilecektir. Üçüncü bölümde Soğuk Savaş sonrası Türkiye-NATO ilişkileri, dördüncü bölümde Türkiye'nin NATO ve Rusya ile ilişkileri çerçevesinde Orta Asya ve Kafkasya'da izlediği dış politika ele alınacaktır.

I) SOĞUK SAVAŞ SONRASI NATO'NUN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

NATO, kuruluşundan Soğuk Savaş'ın sona ermesine kadar Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı karşısında batı ittifakının güvenlik teşkilatı olarak uluslararası politikada çok önemli bir yere sahip olmuştur. ABD, NATO'nun hem ekonomik hem de askeri olarak en etkili ülkesi olarak ortaya çıkmış; Türkiye ise özellikle insan gücü açısından NATO'ya büyük katkılarda bulunmuştur.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Varşova Paktı'nın feshedilmesiyle NATO'nun varoluş sebebinin (raison d'etre) ortadan kalktığı savunulmuş; İttifak, uluslararası sistem içerisindeki yerini ve işlevini sorgulamaya başlamış, İttifak'ın tehdit algılamaları ciddi şekilde değişmiştir.

NATO'nun 1990'lardaki stratejilerinin ana hatları Kasım 1991'deki Roma zirvesinde çizilmiştir. Roma zirvesi, İttifak'ın değişen tehdit algılamalarının somut olarak örgütün stratejisine yansıdığı bir zirve olmuş, "Yeni Stratejik Konsept" kabul edilmiştir. NATO'nun Yeni Stratejik Konsepti, geniş kapsamlı ve işbirliği esasına dayanan güvenlik anlayışı çerçevesinde oluşturulmuştur. Sovyetler Birliği'nin düşman olmadığı kabul edilmiş, NATO'nun yeni tehdit unsurları uluslararası terör, Orta Doğu'dan gelebilecek askeri tehditler, kitle imha silahlarının yaygınlaşması ve uyuşturucu kaçakçılığı olarak tespit edilmiştir. Yeni tehdit unsurlarıyla askeri gücün yanında siyasi ve ekonomik araçlarla mücadele edilmesi kararı

alınmıştır. NATO kuvvetlerinin daha hareketli, daha hızlı ve ileri teknoloji teçhizatı kullanan bir yapıya kavuşturulması kararlaştırılmış, NATO'nun alan dışı operasyonlara da girişebileceği karara bağlanmıştır.

NATO'nun yeni askeri stratejisinde “Esnek Karşılık” stratejisinin yerini nükleer silahlara daha az dayalı bir strateji (reduced reliance on nuclear forces); bir kanat ülkesi olan Türkiye'yi yakından ilgilendiren “İleri Savunma” stratejisinin yerini “azaltılmış ileri mevcudiyet” (reduced forward presence) stratejisi almıştır. (Uzgel, 2001: 305-306)

1990'larda NATO'nun stratejisini etkileyen en önemli faktör Bosna-Hersek ve Kosova'da yaşanan krizlerde net bir şekilde gözlemlenen yeni uluslararası güvenlik ortamı olmuştur. Bosna-Hersek ve Kosova'da meydana gelen krizlerden sonra AGİK'in barışı koruyabilmek için NATO'dan yardım isteyebilmesinin yolu açılmıştır. Ayrıca barışı koruma faaliyetlerine katılabilmesi için Birleşik Ortak Görev Kuvveti (Joint Combined Task Force-JCTF) kurulması kararı alınmıştır.

1990'larda gerçekleştirilen Bosna-Hersek ve Kosova'daki barış gücü operasyonları ve Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği'nin (AGSK) gelişimi, NATO'nun Nisan 1999'daki Washington Zirvesi'nde belirlediği Yeni Stratejik Konsept'ini şekillendirmiştir. Yeni Stratejik Konsept'e göre; etnik, dinsel, ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar ve toprak anlaşmazlıkları gibi belirsizlikler ortamında İttifak'ın temel işlevi üye ülkelerin siyasi istikrarının ve güvenliklerinin korunması olarak tespit edilmiştir. Ayrıca, 5. madde dışı krizlere müdahale kavramı ortaya atılarak, doğrudan bir NATO üyesine saldırı gerçekleşmediği durumlarda da krizlere müdahale edilebileceği kabul edilmiştir. NATO'nun Yeni Stratejik Konsept'inin temel ilkeleri ABD'nin 1999'da kabul edilen ulusal güvenlik stratejisinde yer alan ilkelerle paralellik göstermiştir. (Bekcan, 2008: 90)

NATO, Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde yaşanan gelişmelerden sonra genişlemeye karar vermiş, 1999'da Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'ni; 2004'te Estonya, Letonya, Litvanya, Slovenya, Slovakya, Romanya ve Bulgaristan'ı, 2009'da ise Arnavutluk ve Hırvatistan'ı İttifak'a dahil etmiştir.

NATO'nun uluslararası sistemdeki yeni rolü, Soğuk Savaş sona ermesinden bu yana karşı karşıya kaldığı sorunlara göre şekillenmiştir. (İbrahim, 2009: 80) NATO, geleneksel bir ortak savunma örgütünden işbirliğine dayalı sivil operasyonları da yürütme kapasitesine sahip bir güvenlik örgütü haline gelmiştir. NATO, yeni stratejik gerçeklere göre

kendisini adapte ederek hedeflerini, yapısını ve faaliyetlerini genişleterek ve derinleştirerek dönüşmüştür. (Kurecic, 2008: 39) NATO, bu dönüşüm sürecinde bir taraftan askeri yeteneklerini yeni güvenlik ve risk algılamalarına uygun olarak yeniden yapılandırır ve Afganistan gibi geleneksel bölgesinin dışındaki bölgelerde müdahalelerde bulunurken, diğer taraftan da Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi uluslararası örgütlerle işbirlikleri yapma arayışına girmiştir. Barış için Ortaklık (BİO) gibi programlar yardımıyla Orta Asya, Kafkaslar ve Doğu Avrupa'daki eski Varşova Paktı ülkeleriyle işbirliğine girmiş, genişleme süreciyle barış ve güvenlik alanını genişletmeye çalışmış, 11 Eylül sonrasında ortaya çıkan yeni uluslararası konjonktürde küresel terör gibi yeni güvenlik risklerine karşı yeniden yapılanmaya gitmiştir.

Terörizmle mücadele, özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında NATO'nun en önemli gündem maddesi haline gelmiştir. 2002 Prag Zirvesi'nde terörizmle mücadele konsepti onaylanmıştır. Terörizmle mücadele konseptinde, terörle mücadele için NATO'nun çıkarlarının olduğu bölgelerde alınacak önlemlerin teröristleri caydırabilecek ve durdurabilecek nitelikte olmaları gerektiği tespitinde bulunulmuştur. 2004 İstanbul Zirvesi'nde terörle mücadele için yeni önlemler alınmıştır. İstanbul İşbirliği Girişimi oluşturulmuş, Körfez İşbirliği Konseyi kurulmuş ve Güçlendirilmiş Akdeniz Diyalogu başlatılmıştır.

2008 yılında NATO üye ülkeleri, Afganistan'ı NATO'nun baş önceliği olarak tespit etmişlerdir. Bu sebeple, İttifak'ın ağırlık merkezinin doğuya, Kafkaslar ve Orta Asya'ya kaydığı savunulmaktadır. (Vasvakas, 2009: 66) Afganistan'da görev yapan ISAF için Stratejik Vizyon Belgesi yayımlanmıştır. Bu belge çerçevesinde yeni muharip askerler gönderilmesi, askeri birliklerin teçhizat ihtiyacının karşılanması ve Afganistan ordusunun güçlendirilmesi karara bağlanmıştır.

II) NATO'NUN ORTA ASYA VE KAFKASYA POLİTİKALARI

Orta Asya ve Kafkaslar; Türkiye, Çin, Rusya, İran ve Afganistan'ın ortasında, Mackinder'in "Eurasian Heartland" (Avrasya Merkez Bölgesi) olarak tanımladığı bölgede son derece stratejik bir konumda bulunmaktadır. Bölgede bulunan zengin hidrokarbon rezervleri, 11 Eylül saldırılarının ardından uluslararası terörizmle yapılan mücadele çerçevesinde

Afganistan’da yapılan “Enduring Freedom” operasyonu ve ardından Birleşmiş Millet Güvenlik Konseyi kararı çerçevesinde NATO öncülüğünde oluşturulan ISAF, bölgenin NATO için jeostratejik önemini arttıran faktörler olmuşlardır. NATO’nun ve diğer küresel ve bölgesel aktörlerin bölgede etkinliklerini arttırma, bölgeyi kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirme ve bölgedeki enerji altyapısını kontrol etme mücadelesi, Orta Asya ve Kafkaslar’da “ikinci büyük oyunun” başladığı değerlendirmelerinin yapılmasına sebep olmuştur. (Amineh ve Houweling, 2004: 82) (Dhaka, 2009: 279)

Bölge ülkelerinin tekrar Rusya’nın etki alanına girmesinden çekinen Batılı ülkeler, bu ülkeleri kendi siyasi, ekonomik ve güvenlik sistemlerine entegre etmek istemişlerdir. Askeri ve siyasi boyutlarda bu entegrasyonu sağlayabilecek en önemli mekanizmalardan birinin, bu ülkelerin NATO ile ilişkilerini geliştirmek olduğu düşünülmüştür. 1991’de eski Doğu Bloğu ülkeleriyle ilişkileri geliştirmek için Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (KAİK) kurulmuştur. Orta ve Doğu Avrupa’da, Kafkasya’da ve Orta Asya’da bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkeler bu kuruluşun üyesi olmuşlardır.

Ocak 1994’te bu ülkelerle askeri alanda ilişkileri geliştirmek için Barış için Ortaklık (BİO) (Partnership for Peace) programı başlatılmıştır. Programının amacı katılımcı ülkelerin savunma reformlarını hızlandırmak ve ordularının NATO kuvvetleri ile birlikte çalışabilirliğini (interoperability) arttırmak olarak tespit edilmiştir. Afet durumlarına hazırlık, silah kontrolü, sınır güvenliği, bilimsel ve çevresel işbirliği programın hedefleri arasında sayılmıştır. Orta Asya ve Kafkas ülkeleri, ordularının teçhizat, doktrin ve taktiklerini modernleştirmek, siyasi olarak batıyla ilişkilerini geliştirmek ve uluslararası terörizm, aşırı dinci akımlar ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele etmek için NATO ile işbirliği yapmışlardır.

BİO programına katılan ülkeler NATO ülkeleriyle birlikte ortak tatbikatlara katılmışlar ve Brüksel’de bir irtibat ofisi kurmuşlardır. 1995’te NATO; Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan’ın katkıda bulunduğu 600 kişilik bir tabur oluşturulmasını desteklemiş, bu tabur 1997 ile 2000 yılları arasında BİO çerçevesinde NATO’nun Orta Asya’daki tatbikatlarına katılmıştır. (Cutler, 2007: 116) 1997’de KAİK’in yerine Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi (AAOK) (Euro Atlantik Partnership Council) kurulmuş, BİO’nun güçlendirilmesine karar verilmiştir.

Birçok Orta ve Doğu Avrupa ülkesinin NATO'ya üye olarak kabul edilmesinden sonra BİO programının odağına Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri oturmuştur. Bununla beraber, 11 Eylül saldırıları ve sonrasında Afganistan'da gerçekleştirilen "Enduring Freedom" operasyonuna kadar Orta Asya ve Kafkasya, NATO tarafından stratejik öneme haiz bölgeler olarak görülmemişlerdir. (Vinnikov, 2009: 68) 11 Eylül saldırıları ve "Enduring Freedom" operasyonu NATO'nun güvenlik algılamalarını değiştirmiş, İttifak bölge ülkeleriyle işbirliğini ciddi şekilde arttırmıştır.

İttifak'ın Ağustos 2003'de Afganistan'daki ISAF'in komutasını devralmasıyla NATO'nun bölgeye bakış açısı stratejik bir boyut kazanmıştır. NATO, bölge ülkeleriyle askeri geçiş anlaşmaları dahil bir dizi anlaşma imzalamıştır. Haziran 2004'deki İstanbul Zirvesi'nde NATO Hükümet ve Devlet Başkanları, Orta Asya ve Kafkasya ülkeleriyle ilişkilerini güçlendirme kararı almışlar, Orta Asya ve Kafkasya'yı "özel odak noktası" olarak tespit etmişlerdir. Zirvede ayrıca BİO programlarını güçlendirme, Orta Asya ve Kafkaslar için Genel Sekreter Özel Temsilciliği'nin kurulması ve biri Kafkaslar diğeri Orta Asya için olmak üzere iki irtibat subayı (liaison officers) görevlendirilmesi kararları alınmıştır.

Uluslararası terörizm, kitle imha silahlarının yayılması ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi uluslararası boyutta işbirliğini zorunlu hale getiren güvenlik sorunlarıyla mücadelede Orta Asya ve Kafkasya stratejik bir konumda bulunmaktadır. Özellikle 11 Eylül sonrasında Ağustos 2003'te NATO'nun Afganistan'da ISAF'in komutasını devralmasından sonra, Afganistan'da güvenlik ve istikrarı sağlamak İttifak'ın önceliği haline gelmiştir. Afganistan'da yaşanacak bir başarısızlığın İttifak'ın geleceğini tehlikeye atabileceği, sınırlı düzeyde başarının bile NATO'nun alan dışı angajmanlar için hazır olmadığı sonucunu doğurabileceği savunulmaktadır. (Rynning, 2008: 925)

NATO, Afganistan'ın sadece güvenlik boyutuyla değil, ekonomik ve siyasi boyutuyla da ilgilenmekte; diğer Orta Asya ülkelerini Afganistan'ın yeniden yapılandırılması sürecine dahil etmek için uğraşmaktadır. Eylül 2007'de NATO Karargahı'nda, Afganistan konusunda siyasi boyutta işbirliğini geliştirmek için NATO ülkeleri, Orta Asya ülkeleri ve Afganistan'ı bir araya getiren bir platform oluşturulmuştur. Bu platformda siyasi ilişkileri geliştirmek ve güvenlik, uyuşturucu kaçakçılığı gibi konularda istihbarat paylaşımı konusunda mesafe kaydedilmiştir.

Afganistan'daki istikrarsızlığın tüm bölgeyi istikrarsılaştırma potansiyelinin farkında olan bölge ülkeleri de NATO ile işbirliği yapmaktadırlar.

Bölge ülkeleri NATO'ya siyasi desteğin yanında hava sahalarını kullandırma ve topraklarında askeri tesis kurulmasına izin vermek gibi lojistik destek de vermişlerdir. Kırgızistan'ın Bişkek kentinde bir ABD üssü, Özbekistan'ın Termez kentinde Almanya'nın kullandığı, gerektiğinde diğer ISAF ülkelerinin de kullanmasına izin verilen havaalanı bulunmaktadır. 2005 yılının sonlarına kadar Özbekistan'da ABD'nin kullandığı üssü bulunmaktaydı. Bunların dışında Türkmenistan İttifak ülkelerinin hava sahasını kullanmasına izin vermektedir.

Orta Asya ve Kafkasya ülkeleriyle NATO'nun ortak çıkarları bulunan bir başka nokta enerji güvenliğidir. Orta Asya ve Kafkaslar'da bulunan zengin petrol ve doğalgaz kaynakları özellikle enerji alanında Rusya'ya bağımlılığını azaltmak isteyen Avrupa için büyük önem taşımaktadır. ABD de Avrupa'nın Rusya'ya enerji alanındaki bağımlılığını azaltmak istemektedir. 2006'da Riga'da düzenlenen NATO Zirvesi'nde bölgedeki kritik enerji altyapısının korunmasına yönelik atılacak önlemlerle ilgili bölge ülkeleriyle diyaloga girme kararı alınmıştır. 2009'daki Strasbourg-Kehl Zirvesi'nde, enerji güvenliğinin NATO'nun önceliklerinden biri haline geldiği açıklanmıştır.

III) SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE-NATO İLİŞKİLERİ

Soğuk Savaş esnasında, Türkiye'nin Batı İttifakı'na entegre olmasını sağlayan en önemli mekanizmalardan biri Türkiye'nin NATO üyeliği olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması, Türkiye'nin güvenlik algılamalarını ciddi şekilde değiştirmiştir. Türkiye, Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni uluslararası konjonktürde, NATO'nun İleri Savunma stratejisi çerçevesinde kanat ülke olmasının getirdiği jeopolitik öneminin azalmasıyla uluslararası sistemdeki yerini sorgulamaya başlamış, NATO ile ilişkileri konusunda yeni bir değerlendirmeye gitme ihtiyacı duymuştur.

1990 yılında Irak'ın Türkiye'ye saldırması ihtimaline karşın NATO'nun 5. Maddesi'ndeki kolektif güvenlik garantisinin işletilmesiyle ilgili bazı İttifak ülkelerinin isteksiz davranmaları Türkiye'deki karar alıcıların akıllarında soru işaretlerinin oluşmasına sebep olmuştur. Bununla beraber, 1990'ların başlarından itibaren Türkiye'nin bulunduğu coğrafyanın

etrafında, Balkanlar'da, Orta Doğu'da, Orta Asya'da ve Kafkaslar'da meydana gelen istikrarsızlıklar ve Türkiye'nin bu bölgelerle olan tarih, kültür, dil ve din bağları Türkiye'nin jeopolitik öneminin Soğuk Savaş sonrasında artarak devam ettiğini göstermiştir. Türkiye'nin, 1990'larda uluslararası sistemde meydana gelen gelişmelerden sonra jeostratejik konumundan dolayı uluslararası terörizm ve bölgesel istikrarsızlıklara karşı bir "cephes" ülkesi haline geldiği tezi savunulmuştur.

Türkiye, ABD'nin politikalarına benzer şekilde, NATO'nun yeni güvenlik ortamında oluşan farklı güvenlik risklerine karşı varlığını sürdürmesi gerektiğini, Avrupa güvenliğinin bir bütün olarak ele alınması gerektiğini, bu bağlamda AGİK, NATO ve AB'nin bölgesel istikrarsızlıklarda ortak hareket etmesi gerektiğini savunmuş, AB'nin kendi güvenlik örgütüne sahip olmasına karşı çıkmıştır. AB ise askeri entegrasyon boyutunda çalışmalarını hızlandırmış, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın (AGSP) geliştirilmesi için yoğun çaba göstermiştir. AGSP için NATO'nun imkanlarından faydalanmayı planlayan AB ile AB karar alma mekanizmalarında söz sahibi olmayan ve AB'nin Türkiye'nin stratejik çıkarlarının bulunduğu Kıbrıs ve Ege'de çıkması muhtemel krizlere müdahalesinden endişelenen Türkiye arasında NATO imkanlarının AB tarafından kullanılması hususunda tartışmalar yaşanmıştır. (Çayhan, 2003: 50)

NATO'nun Soğuk Savaş sonrası Roma Zirvesi'nde şekillenen yeni stratejisinin Türkiye için çok önemli sonuçları olmuştur. NATO açısından artık Sovyetler Birliği'nin düşman olarak görülmemesi Türkiye'nin jeostratejik önemini azaltıyor gibi görünse de yeni tehdit unsurlarının Türkiye'nin bulunduğu coğrafyaya yakınlığı Türkiye'nin jeopolitik öneminin farklı boyutlarda devam ettiğini göstermiştir. Körfez Savaşı'nda ve Bosna-Hersek ve Kosova'da yapılan müdahalelerde Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duyulması ve Türkiye'nin bu bölgelere olan coğrafi, tarihi ve kültürel yakınlığı sebebiyle verdiği desteğin önemi, Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin NATO içerisindeki öneminin devam ettiğini göstermiştir. Orta Asya ve Kafkaslar'daki zengin yer altı kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmasında Türkiye'nin enerji terminali olarak oynayabileceği rol ve 11 Eylül saldırıları sonrasında Orta Asya'da terörle mücadele kapsamında başlatılan mücadele Türkiye'nin NATO nezdinde önemini arttıran gelişmeler olmuştur.

1990'larda Türkiye'yi NATO ile ilgili olarak endişelendiren bazı gelişmeler de olmuştur. NATO'nun genişlemesi bunlardan birisidir. Türkiye,

NATO'nun genişlemesiyle ayrıcalığının azalacağını, sorumluluğunun artacağını ve İttifak'ın enerjisinin ve yardımlarının yeni üyelere yöneleceğini değerlendirmiştir. Kafkaslar açısından Türkiye'yi endişelendiren husus ise NATO'nun genişlemesine karşı olan Rusya'nın muhalefetini hafifletmek için ABD'nin Rus askerlerinin Ermenistan'da konuşlanmasına izin vermek ve Rusya'nın AKKA yükümlülükleri konusunda tavizler vermek gibi politikalar izlemesi olmuştur.

IV) NATO VE RUSYA İLE İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA VE KAFKASYA'DA İZLEDİĞİ BÖLGESEL POLİTİKALAR

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hem NATO hem de Türkiye açısından çok önemli yansımaları olmuştur. Bu bölümde, Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası konjonktürde Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'da izlediği dış politika NATO ve Rusya ile ilişkileri bağlamında irdelenecek; bölgedeki gelişmeleri etkileyen en önemli parametrelerden Rusya ve Çin'in bölgesel politikaları analiz edilecektir.

A) Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya Bakış Açısı ve Rusya ile İlişkileri

1921 yılında TBMM hükümeti ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nda sonra Türkiye'nin, Orta Asya ve Kafkaslar'daki "Dış Türkler" ile ilişkileri çok sınırlı düzeyde kalmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve beş Türk Cumhuriyeti'nin bağımsızlıklarını kazanması Türkiye'nin bölgeye bakış açısını ciddi şekilde değiştirmiştir. Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmaları Türkiye'de heyecan uyandırmış; Türkiye'nin bu ülkelerle olan tarihsel ve kültürel bağları sebebiyle bu ülkelerle batı arasında bir köprü rolü üstlenebileceği ve bölgesel güç niteliğini kuvvetlendirebileceği savunulmuştur.

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra bölgede aktif bir dış politika izlemiş ve tüm Orta Asya ülkeleriyle diplomatik ve ekonomik ilişkiler kuran ilk ülke olmuştur. (Efegil ve Stone, 2003: 57) Türkiye, Dışişleri Bakanlığı himayesinde 1992 yılında kurulan Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) ve Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) gibi kurumlar ve havayolu seferleri, uydu yayınları ve eğitim

bursları vasıtasıyla bölge ülkeleriyle siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkilerini geliştirilmeye çalışmıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi bölgedeki güç dengeleri ciddi şekilde etkilemiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması bölgede güç boşluğu yaratmış, bu güç boşluğunu doldurmak isteyen bölgesel ve küresel güçler arasında rekabet başlamıştır. Soğuk Savaş esnasında Sovyetler Birliği tehdidi sebebiyle müttefik olan bazı ülkeler arasında yoğun rekabet, hatta husumet ortaya çıkmıştır. (Hunter, 2001: 2) Bölgede Rusya'nın tekrar nüfuzunu arttırmasını ve Çin ve İran gibi bölgesel güçlerin etkinliklerini arttırmasını istemeyen batılı ülkeler Türkiye'nin bölgede etkinliğini arttırma çabalarını desteklemiş ve Türkiye'yi bölge ülkelerine model olarak göstermişlerdir.

Soğuk Savaş sonrası oluşan uluslararası konjonktürde Türk-Rus ilişkileri de farklı bir düzlemde ilerlemeye başlamıştır. 1991-93 arasında Rus Dış Politikası'nda Dışişleri Bakanı Andrei Kozyrev'in başını çektiği Atlantikçilerin etkili olması ve Rusya'nın batı yanlısı bir dış politika izlenmesinden Türkiye-Rusya ilişkileri de olumlu bir şekilde etkilenmiştir. Fakat eski Sovyet Cumhuriyetleri'ni arka bahçe olarak gören "Yakın Çevre" politikasının uygulanmaya başlanması ve Kasım 1993'te askeri doktrinin kabul edilmesiyle Türkiye-Rusya ilişkileri de farklı bir yörüngeye oturmuştur. Rusya'nın askeri doktrininde bulunan, Rusya'nın nükleer bir gücün müttefiki olan nükleer olmayan bir güç tarafından tehdit edildiğinde nükleer güç kullanabileceği maddesinin Türkiye düşünülerek hazırlandığı savunulmaktadır. (Tuncer, 2000: 103) Boris Yeltsin'in 14 Eylül 2005 tarihli Başkanlık Kararnamesi'nde, Rusya'nın çevresindeki eski Sovyet alanının tekrar Rusya'ya entegre edilmesi en önemli dış politika önceliği ilan edilmiştir. (Kazantsev, 2008: 1053)

Türkiye-Rusya ilişkileri 2000'lerde daha olumlu bir düzleme oturmuştur. 11 Eylül saldırıları sonrasında Ocak 2002'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ilk defa bir Rus Genelkurmay Başkanı Türkiye'ye gelmiş ve iki ülke arasında askeri işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Türkiye ve Rusya, terörist örgütlerin faaliyetlerini engellemek ve yasaklamak konusunda anlaşmışlardır. (Hill, 2003: 61) Bununla beraber, 2000'lerin başında Türkiye ile Rusya arasındaki yakınlaşma, işbirliği yapmak hususunda ortak görüş olmasına rağmen karşılıklı korku, güvensizlik ve şüphe de eksik olmadığı için "sanal yakınlaşma" olarak tanımlanmıştır. (Yanık, 2007: 363)

Türkiye ile Rusya'nın bazı bölgesel konularda çıkarları tam olarak örtüşmüyor olsa da Türk-Rus ilişkileri genel olarak olumlu seyretmiş, özellikle son yıllarda ekonomik ve siyasi boyutlarda gelişme göstermiştir. Ermenistan ve enerji altyapısı gibi bazı alanlarda iki ülke arasında yaşanan görüş ayrılıklarına rağmen Türkiye ve Rusya, terörizme karşı savaş, Afganistan'ın istikrarı, insan ve uyuşturucu kaçakçığının önlenmesi gibi birçok alanda bölge ülkeleriyle istihbarat paylaşımı ve işbirliği yapmaktadırlar.

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler de hızla gelişmektedir. Türkiye Rusya'dan doğalgaz almakta, buna mukabil milyonlarca Rus turisti Türkiye'de tatillerini geçirmekte ve Türk işadamları Rusya'da özellikle inşaat sektöründe faaliyet göstermektedirler. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 20 milyar dolara yaklaşmış, Rusya Almanya'dan sonra Türkiye'nin en çok ticaret yaptığı ikinci ülke haline gelmiştir. Türkiye'nin, özellikle Orta Asya'da istikrarın tesis edilmesi amacıyla, üyesi olduğu NATO ile Rusya arasındaki ilişkileri geliştirmek için çaba gösterebileceği ifade edilmektedir.

B) Orta Asya ve Kafkasya'da NATO-Türkiye İşbirliği

Türkiye, Orta Asya ve Kafkaslar'daki Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan ettikleri andan itibaren bu ülkelerle askeri, ekonomik ve siyasal ilişkilerini ilerletmiş; başta savunma, emniyet ve istihbarat olmak üzere farklı alanlarda ikili yardım programları tesis etmiştir. Türkiye, NATO'nun BİO programı çerçevesinde bölge ülkeleriyle savunma alanında yaptığı işbirliğine çok ciddi katkılarda bulunmuş, iki defa ISAF'ın komutasını üstlenmiştir.

Türkiye, NATO'nun bölgede terörle mücadelesine birçok açıdan destek vermektedir. "Terörle Mücadele Mükemmeliyet Merkezi", bu işbirliğine en iyi örneklerden biridir. Türkiye, Afganistan Silahlı Kuvvetleri'nin yeniden yapılandırılmasına yardımcı olmakta, Afgan Savunma Üniversitesi'nin ve Savunma Koleji'nin oluşumuna destek vermektedir. Türk Silahlı Kuvvetleri, NATO'nun terörle mücadele Afganistan'ın istikrarını korumak amacıyla yürüttüğü faaliyetler kapsamında, ISAF komutası altında Kabil çevresinde güvenliği sağlamak için görev yapmaktadır. Türkiye'nin Afganistan'a yardımları sadece askeri boyutta kalmamış, Türk firmaları özellikle inşaat sektöründe Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasında aktif olarak çalışmışlardır. Eski TBMM Başkanı ve Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, 2004-2006 yılları arasında NATO'nun Afganistan'daki Üst Düzeyli Sivil Temsilcisi olarak görev yapmıştır.

NATO'nun Afganistan'daki ISAF'ın komutasını devralması Türkiye'nin Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini etkilemiştir. 1990'ların başından itibaren batı ile bölge ülkeleri arasında köprü rolü üstlenen, batı tarafından bölge ülkelerine model ülke olarak gösterilen Türkiye, NATO'nun ISAF'ın komutasını devralmasından sonra bir miktar geri plana düşmüştür. Bununla beraber, bazı bölge ülkeleri 2000'li yıllarda yaşanan siyasi çalkantılardan sonra batı destekli sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerini kısıtlamaya gitmiş ve batının askeri varlığına şüpheyle yaklaşmaya başlamışlardır. Özbekistan, 2005 yılında Andican'da yaşanan olaylardan sonra NATO ile işbirliğini sınırlandırmış, ABD'nin Karşi-Hanabad üssünü terk etmesini istemiştir. Bu gelişmeler, bölgeyle tarihsel ve kültürel bağları bulunan Türkiye'nin rolünü arttırabilecek gelişmeler olarak görülmüştür. Türkiye, 2005'te yaşanan olaylardan sonra tarafları hem özgürlükleri hem de kamu düzenini korumaya çağırarak, Özbekistan'ın NATO ile gerginleşen ilişkilerini düzeltmede olumlu bir rol üstlenmiş, Özbekistan'a askeri teçhizat ve eğitim desteğine devam etmiştir. Orta Asya ülkeleri Türkiye'ye batı ülkelerine nazaran daha olumlu bakmış, bu da Türkiye'nin bölgedeki rolünü arttırmıştır.

ABD için Afganistan'daki başarı, uluslararası terörizmle mücadele açısından çok önemli hale geldiği için ABD, diğer üye ülkelerden ISAF'ın görev tanımlamasının değiştirilmesini, ISAF'ın etki alanının Kabil dışındaki bölgelere kaydırılarak Taliban'la savaşmasını ve muharip asker sayısının arttırılmasını talep etmiştir. Türkiye, muharip asker sayısını arttırması istenen ülkelerden biridir. ISAF'ın komutasını iki kez üstlenmiş olan Türkiye, Afganistan ile olan tarihi ilişkileri sebebiyle muharip asker vermek istememiş, barışın korunması ve Afganistan'ın yeniden inşası için destek vermeye devam edeceğini deklare etmiştir.

Türkiye'nin NATO üyeliği, batı ülkeleriyle ilişkileri, demokratik rejimi ve Müslüman nüfusu Türkiye'yi sadece Orta Asya ve Kafkaslar ile batı arasında değil tüm Müslüman dünyasıyla batı ile arasında bir köprü rolü oynamasına imkan vermiştir. Türkiye, 2002'de İstanbul'da İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ile Avrupa Birliği üyesi 72 ülkenin bir araya geldiği bir zirveye ev sahipliği yapmıştır. Zirve sonunda 72 ülke ortaklaşa yayınlanan bildiride, Türkiye'nin İKÖ ile AB ülkeleri arasındaki iletişimi kolaylaştırmadaki rolüne vurgu yapılmıştır. 2004 yılında ilk defa bir Türk, Prof.Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu, İKÖ Genel Sekreterliği'ne seçilmiştir.

Türkiye ile NATO'nun Orta Asya ve Kafkasya'da çıkarlarının örtüştüğü en önemli alanlardan bir diğeri enerji güvenliğidir. Enerji güvenliği kavramı, enerji arzı ve NATO Müttefiklerinin güvenlikleri arasında doğrudan bir bağ olması sebebiyle NATO'nun gündemine gelmiştir. (Shea, 2006) Ocak 2006'da Rusya'nın Ukrayna üzerinden Avrupa'ya giden gazı kesmesi sebebiyle enerji arzının güvenilebilirliği hususunda artan endişeler, çok sayıda Amerikan ve Avrupalı yetkilinin, politikacının ve uzmanın Avrupa'nın enerji güvenliğinde NATO'nun daha fazla rol alması çağrısında bulunmalarına sebep olmuştur. (Monaghan, 2006: 4) NATO, 2009'daki Strasbourg-Kehl Zirvesi Deklarasyonu'nda, enerji güvenliğinin önceliklerinden biri haline geldiğini açıklamıştır. Deklarasyon'da Ocak 2009'da Rusya'dan Avrupa'ya giden doğalgazın kesilmesinin üye ülkelerinden bazılarını ciddi şekilde etkilediği, bu yüzden de istikrarlı ve güvenilir enerji arzı ve güzergahların, arzın ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesinin kritik önemde olduğu vurgulanmıştır. NATO'nun enerji altyapısı güvenliğini arttırmak için desteğinin süreceği ifade edilmiştir.

Avrupa Birliği ülkeleri, bazı Doğu Avrupa ülkelerinde yüzde 100'e yaklaşan oranlarda enerjide Rusya'ya bağımlı hale gelmişlerdir. Birçoğu aynı zamanda NATO üyesi olan bu ülkelerin enerji konusunda Rusya'ya bağımlı olmaları enerji arz güvenliği bakımından çok ciddi bir problem olarak görülmektedir. Bu yüzden de AB, enerji kaynaklarını ve enerji boru hatlarının geçtiği güzergahları çeşitlendirme stratejisi izlemektedir. Orta Asya ve Kafkaslar'da bulunan zengin doğalgaz ve petrol yatakları Rusya'ya bağımlılığın azaltılmasında AB tarafından önemli bir fırsat olarak görülmektedir. (Crawford, 2008: 187) ABD de Avrupa ülkelerinin enerji alanında Rusya'ya bağımlılığını azaltmak için Orta Asya ve Kafkasya petrol ve doğalgazının Rusya dışındaki güzergahlardan Avrupa'ya ve uluslararası piyasalara taşınmasını sağlayacak Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Nabucco gibi projeleri desteklemektedir. (Bryza, 2008: 71)

ABD, AB ve Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkas petrol ve doğalgazının Rusya dışındaki bir güzergahtan uluslararası piyasalarına taşınmasını sağlayacak projelerine bölge ülkeleri de destek vermektedirler. Bu şekilde, Orta Asya ve Kafkas ülkeleri zengin yer altı kaynaklarının uluslararası piyasalara taşınmasında Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltmak istemektedirler. Enerji sektörünün bölge ülkelerindeki payı göz önüne alındığında enerji arz güzergahlarının çeşitlendirilmesinin ve Rusya'ya

bağımlılığın azaltılmasının ekonomik ve ulusal güvenlik boyutunun da olduğu ifade edilmektedir.

C) Orta Asya ve Kafkasya'da Rusya ve Çin Faktörleri

Sovyetler Birliği'nin dağılıp Orta Asya ve Kafkaslar'da birçok ülkenin bağımsızlıklarını kazanmalarından, bölgede zengin hidrokarbon rezervlerinin bulunmasından ve 11 Eylül terörist saldırıları sonrası Afganistan'a NATO öncülüğünde yapılan müdahaleden sonra Orta Asya ve Kafkaslar; küresel ve bölgesel aktörlerinin çıkarlarının bazı alanlarda örtüştüğü bazı alanlarda çatıştığı bir bölge olarak ortaya çıkmıştır.

Bölgenin Washington, Moskova ve Pekin için stratejik öneminin, her ülkenin stratejik çıkar algılamalarına göre farklılık gösterdiği ifade edilmektedir. Washington'un, bölgeyi terörizmle mücadele ve yeniden güçlenen Rusya'yı ve Çin'i durdurabilmek için stratejik bir coğrafya olarak görürken; Moskova ve Pekin'in, bölgeyi sınırları içerisindeki kritik çıkarları savunmak için hayati bir bölge olarak algılamakta olduğu, bu çıkar asimetrisinin taraflar arasında rekabete yol açtığı savunulmaktadır. (Blank, 2008: 73) Küresel ve bölgesel aktörlerin bölgeye bakış açısının birbirinden farklı normatif önyargılarından dolayı da çatıştığı ifade edilmektedir. (Kavalski, 2007: 855)

Küresel ve bölgesel aktörler, bölgenin istikrarı için uluslararası terörizmle mücadelenin önemini farkındadır. Bu anlamda, bölge ülkelerinin ve ABD, Rusya, Çin ve AB'nin işbirliğinin bölgenin çıkarına olduğu savunulmaktadır. (Tazhin, 2008: 69) Bununla beraber, özellikle ABD, Rusya ve Çin'in bölgedeki politikalarının ve çıkarlarının bazı konularda eski Çek Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Havel'in ifadesiyle Başkanlar tarafından Amerikalıların büyük çiftliğinde (ranch) veya Rusların kır evinde (dacha) halledilemeyecek kadar ayrıştığı ve NATO'ya bu anlamda ihtiyacın devam ettiği savunulmaktadır. (Havel, 2008: 26)

Orta Asya ve Kafkaslar, özellikle enerji kaynaklarının çıkarılması ve uluslararası pazarlara taşınması konusunda ABD, Rusya, Çin, İran ve Türkiye'nin stratejik çıkarlarının belirli ölçüde ayrıştığı bölgeler haline gelmişlerdir. (Kandiyoti, 2008) Rusya ve Çin'in ABD'nin bölgede askeri üsler kurmasından rahatsız olduğu ve ABD'nin terörle mücadelenin ötesinde bölgedeki zengin yer altı kaynaklarının kontrolü doğrultusunda politikalar

izlediğinden şüphelendikleri ifade edilmektedir. ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki varlığıyla "Avrasya Merkez Bölgesi'nin (Eurasian Heartland)" kritik bölgelerini kontrolü altına aldığı, (Khidirbekughli, 2003: 159) NATO ve AGİT gibi uluslararası kurumlar vasıtasıyla Orta Asya'daki varlığını meşrulaştırmaya çalıştığı savunulmaktadır. (Khidirbekughli, 2003: 166) Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) 2005 yılında ABD ve NATO kuvvetlerinin Orta Asya'dan çekilmek için bir takvim belirlemelerini istemesinin altında yatan nedenin bu endişeler olduğu ifade edilmektedir.

ŞİÖ'nün koalisyon ülkelerinin Orta Asya'dan çekilmek için bir takvim belirlemelerini istemesinden sonra Kırgızistan, ABD'nin Manas askeri üssünü kapatmasını istemiştir. Bu noktada Türkiye'nin jeostratejik konumu bir kez daha ortaya çıkmıştır. Özbekistan'dan sonra Kırgızistan'daki üsler konusunda da belirsizliklerin oluşmasının Türkiye'nin ikmal konusunda öneminin artmasına yol açabileceği ifade edilmektedir.

ŞİÖ'nün bölgedeki ABD ve NATO varlığıyla giderek artan bir rekabet içinde olduğu savunulmaktadır. (Ziegler, 2007) 2005'de Andican'da meydana gelen olayların ardından Rus, Çinli, Kazak ve Kırgız kuvvetlerinin katıldığı "2007 Barış Görevi" isimli ŞİÖ askeri tatbikatının "Andican senaryosu"na dayandığı ve ŞİÖ'nün bölgedeki siyasal istikrarsızlıklara müdahale niyetini gösterdiği savunulmaktadır. (Kerr ve Swinton, 2008: 135)

Orta Asya'ya özel ilgisi olan ve NATO üyesi olan Türkiye'nin NATO ile ŞİÖ arasında işbirliğinin artırılmasında kilit rol oynayabileceği savunulmaktadır. (Brzezinski, 2009: 20) ABD, ŞİÖ zirvelerine gözlemci statüsüyle katılmak istemiş, fakat bu talep Rusya ve Çin tarafından kabul görmemiştir. Özellikle son yıllarda Rusya ile ilişkilerini geliştiren Türkiye'nin ŞİÖ ile NATO arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde önemli roller oynayabileceği savunulmaktadır.

ŞİÖ ve NATO'nun bölgede birçok alanda ortak çıkarı da bulunmaktadır. ŞİÖ, 2005 Temmuz'undaki zirvesinde Afganistan'daki koalisyon üyelerinden Orta Asya'dan çekilmek için bir takvim hazırlamalarını istemiştir. Bununla beraber aynı bildirmede, terör, uyuşturucu ve insan kaçakçılığıyla mücadele, kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi, bölgesel sosyo-ekonomik gelişmeye yardım, afet yönetimi gibi konularda işbirliği yapmak için çaba gösterilmesi çağrısında bulunulmuştur.

NATO ile Rusya'nın bölgede çıkarlarının örtüşmediği konulardan biri de Gürcistan ve Ukrayna'nın NATO üyelikleridir. 2008 Ağustos'unda Gürcistan'da yaşanan çatışmalar, 1990'ların sonundan itibaren Gürcistan

siyasi elitinin NATO ve AB ile entegre olma çabaları sebebiyle kötüleşen Rusya-Gürcistan ilişkilerinin vardığı en kötü nokta olmuştur. (Bezhanishvili, 2009: 24) Çatışmalar, Rusya ile NATO arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine ve Rusya ile diyalogun kesilmesi kararının alınmasına sebep olmuştur.

Gürcistan'da yaşanan çatışmalardan sonra gerginleşen Rusya-NATO ilişkileri 2009 yılında yumuşama göstermiştir. Rusya, Orta Asya'da terörle mücadelede ABD ve NATO'ya destek vereceğini açıklamıştır. Bununla beraber Rusya, bölgedeki etkinliğini arttırmak için Müşterek Güvenlik Anlaşması Zirvesi'ne ev sahipliği yapmış ve bu zirvede Beyaz Rusya, Kazakistan, Ermenistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan ile birlikte askeri ittifak kurma kararı alınmıştır. Müşterek Güvenlik Anlaşması'na göre anlaşmaya imza atan ülkelerden birine gelecek bir tehdit, İttifak'a yapılmış sayılacaktır. Anlaşmanın hemen sonrasında acil bir müdahale gücü oluşturma kararı alınmıştır.

Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov birçok defalar Gürcistan'daki çatışmaların aşırı NATO odaklı ve düzensiz Avrupa güvenlik mimarisinin başarısızlığının bir başka kanıtı olduğunu ifade etmiştir. (Monaghan, 2009: 2) Bazı batılı yazarlar da, NATO'nun şu andaki yapısını eleştirmiş, Rusya Federasyonu'nun NATO üyeliğe kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur. (Reding, 2009: 172)

Rusya, NATO'nun genişlemesini 1990'lardan itibaren Avrupa'da Soğuk Savaş'tan beri yapılmış en büyük hata şeklinde değerlendirmiş, (Mccgwire, 2008: 1301) Gürcistan ve Ukrayna'nın NATO üyeliklerine de başta güvenlik olmak üzere birçok nedenle karşı çıkmıştır. (Makarychev, 2009: 45-47) 2008 yılında Rusya ile Gürcistan arasında yaşanan çatışmalar Rusya'nın bu konuda ne kadar hassas olduğunu göstermiştir.

Rusya, Gürcistan ve Ukrayna'nın NATO'ya dahil edilmesini enerji arzı altyapısındaki kontrolünün azaltılması yönünde atılan bir adım olarak değerlendirmektedir. Rusya'nın bu ülkelerin NATO'ya üyeliklerini engelleyebilmek için AB'nin enerji konusunda Rusya'ya olan bağımlılığını kullandığı ifade edilmektedir. Rusya'nın enerji konusunda yaptığı baskılar sonucu Almanya ve Fransa'nın geri adım attığı ve Gürcistan ve Ukrayna'ya bu ülkeleri üyeliğe hazır hale getirecek Üyelik Eylem Planı'nın (Membership Action Plan) verilmediği savunulmaktadır.

Rusya'nın Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO üyelikleri konusunda izlediği politikaların Türk Dış Politikası'na çok önemli yansımaları vardır.

AB'nin, enerji arz güvenliğini arttırabilmek için Rusya'ya olan bağımlılığının azaltılması gerektiğini daha net bir biçimde gördüğü ifade edilmektedir. AB'nin Rusya'ya bağımlılığını azaltabilecek alternatif petrol ve doğalgaz rezervleri Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinde bulunmaktadır ve bu rezervlerin Avrupa'ya ulaştırılmasını sağlayacak en uygun boru hatları projeleri Türkiye topraklarından geçmesi öngörülen boru hattı projelerdir. Bu sebeple, Hazar Bölgesi'ndeki petrol ve doğalgazın batı pazarlarına Rusya ve İran toprakları dışındaki bir güzergahtan ulaştırılması için oluşturulan boru hattı projelerine en büyük desteği bölgede İran'ın etkisini azaltmak, Rusya'nın enerji altyapısındaki monopolü kırmak isteyen ABD ve AB vermiştir. (Ismailov ve Papava, 2008: 293)

SONUÇ

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Varşova Paktı'nın feshedilmesi uluslararası sistemdeki dengeleri olduğu kadar Orta Asya ve Kafkasya'daki dengeleri de altüst etmiştir. Beş Türk Cumhuriyeti bağımsızlıklarını kazanmış; bağımsızlıklarını yeni kazanan bu ülkeler, Soğuk Savaş sonrası güvenlik algılamaları ciddi şekilde değişen ve uluslararası sistemdeki yerini ve rolünü sorgulayan Türkiye için yeni bir perspektif yaratmışlardır.

Bölge ülkelerinin tekrar Rusya'nın etki alanına girmesinden çekinen batılı ülkeler bu ülkeleri kendi siyasal, askeri ve ekonomik sistemlerine entegre etmeye çalışmışlardır. Türkiye; Müslüman nüfusu, demokratik rejimi ve NATO üyeliği gibi nitelikleri sebebiyle batı ile bölge ülkeleri arasında bir köprü rolü oynamış, batılı ülkeler tarafından bölge ülkelerine bir model olarak sunulmuştur.

Rusya'nın 1990'ların ortalarından itibaren "Yakın Çevre" politikası çerçevesinde bölgedeki nüfuzunu artırma çabaları, bölgede zengin petrol ve doğalgaz rezervlerinin bulunması, Avrupa'nın enerji alanında Rusya'ya bağımlılığını azaltma yönünde izlediği politikalar, 11 Eylül terörist saldırıları sonrasında Afganistan'daki başarının NATO'nun geleceği ve uluslararası terörle mücadele açısından kazandığı önem bölgenin jeopolitik önemini arttıran gelişmeler olmuşlardır.

ABD, AB, Rusya, Çin, Türkiye ve NATO'nun uluslararası terörizmle mücadele, uyuşturucu, silah ve insan kaçakçılığı ve kitle imha silahlarının yaygınlaşmasını önleme anlamında bölgede ortak çıkarları bulunmaktadır. Bununla beraber, enerji kaynaklarının, enerji arz altyapısının kontrolü, bölge ülkeleriyle askeri, siyasi ve ekonomik işbirliği konularında bazı görüş ayrılıkları bulunmaktadır.

Türkiye, bölgede uluslararası terörizmle mücadelede NATO'ya her türlü desteği vermekte, bölge ülkelerinin NATO ile ilişkilerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Bunun yanında, bölge ülkelerinin siyasi, askeri ve ekonomik gelişmelerine tam destek vermekte, bölgedeki enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden uluslararası pazarlara ulaştırılması için Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Nabucco gibi projelerde ABD ve Avrupa ülkeleriyle işbirliği yapmakta, bu arada Rusya ile ilişkilerini de geliştirmeye çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

- AMINEH, Parvizi and HOUWELING, Henk (2004), *Central Eurasia in Global Politics: Conflict, Security and Development*, Brill Academic Pub, Leiden.
- BALCI, Ali and MIŞ, Nebi (2008), "Turkey's Role in the Alliance of Civilizations: A New Perspective in Turkish Foreign Policy", *Turkish Studies*, Vol. 9, No. 3, pp. 387-406.
- BEKCAN, Umut (2008), "NATO İttifak mı Ulusal Güvenlik Aracı mı?", *Akademik Araştırmalar*, Cilt: 10, Sayı: 36, ss. 85-91.
- BEZHANISHVILI, Zurab (2009), "Between Conflict and Partnership: Contemporary Developments in Russian-Georgian Relations", *Russian Politics & Law*, Vol. 47, No. 3, pp. 19-35.
- BLANK, Stephen (2008), "The Strategic Importance of Central Asia: An American View", *Parameters*, Vol. 38, No. 1, pp. 73-87.
- BRYZA, Matt (2008), "Invigorating the U.S.-Turkey Strategic Partnership", *DISAM Journal of International Security Assistance Management*, Vol. 30, No. 4, pp. 69-74.
- BRZEZINSKI, Zbigniew (1997), *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, New York.
- BRZEZINSKI, Zbigniew (2009), "An Agenda for NATO", *Foreign Affairs*, Vol. 88, No. 5, pp. 2-20.
- CRAWFORD, Gordon (2008), "EU Human Rights and Democracy Promotion in Central Asia: From Lofty Principles to Lowly Self-interests", *Perspectives on European Politics & Society*, Vol. 9, No. 2, pp. 172-191.
- CUTLER, Robert M. (2007), "US-Russian Strategic Relations and the Structuration of Central Asia", *Perspectives on Global Development & Technology*, Vol. 6, No. 1-3, pp. 109-125.
- ÇAYHAN, Esra (2003), "Towards a European Security and Defense Policy: With or Without Turkey?", *Turkish Studies*, Vol. 4, No. 1, pp. 35-54.
- DHAKA, Amrishi (2009), "The Geopolitics of Energy Security and the Response to Its Challenges by India and Germany", *Geopolitics*, Vol. 14, No. 2, pp. 278-299.
- EFEGIL, Ertan and STONE, Leonard A. (2003), "Iran And Turkey In Central Asia: Opportunities For Rapprochement In The Post-Cold War Era", *Journal of Third World Studies*, Vol. 20, No. 1, pp. 55-77.
- HAVEL, Vaclav (2008), "Five Points on the Issue of NATO New Presence", *The Prague Journal of Central European Affairs*, Vol. 11, No. 3, pp. 24-27.

- HILL, Fiona (2003), "Seismic Shifts in Eurasia: The Changing Relationship Between Turkey and Russia and its Implications for the South Caucasus", *Journal of Southeast European & Black Sea Studies*, Vol. 3, No.3, pp. 55-75.
- HUNTER, Shireen (2001), "Turkey, Central Asia, and the Caucasus: Ten Years After Independence", *Journal of Southeast European & Black Sea Studies*, Vol. 1, No. 2, pp. 1-16.
- IBRAHİM, Azeem (2009), "Testing the NATO Alliance", *Harvard International Review*, Vol. 31, No. 2, p. 80.
- ISMAILOV, Eldar and PAPAVAL, Vladimer (2008), "A New Concept for the Caucasus", *Journal of Southeast European & Black Sea Studies*, Vol. 8, No. 3, pp. 283-298.
- KANDİYOTI, Rafael (2008), "What Price Access to the Open Seas? The Geopolitics of Oil and Gas Transmission from the Trans-Caspian Republics", *Central Asian Survey*, Vol. 27, No. 1, pp. 75-93.
- KAVALSKI, Emilian (2007), "Partnership or Rivalry between the EU, China and India in Central Asia: The Normative Power of Regional Actors with Global Aspirations", *European Law Journal*, Vol. 13, No. 6, pp. 839-856.
- KAZANTSEV, Andrei (2008), "Russian Policy in Central Asia and the Caspian Sea Region", *Europe-Asia Studies*, Vol. 60, No. 6, pp. 1073-1088.
- KERR, David and SWINTON, Laura C. (2008), "China, Xinjiang, and The Transnational Security of Central Asia", *Critical Asian Studies*, Vol. 40, No. 1, pp. 89-112.
- KHİDİRBEKUGHLI, Doulatbek (2003), "U.S. Geostrategy in Central Asia: A Kazakh Perspective", *Comparative Strategy*, Vol. 22, No. 2, pp. 159-168.
- KURECİC, Petar (2008), "NATO Enlargement: A Geopolitical Victory of the United States in the Post-Cold War Era? Results and Perspectives", *Croatian Geographical Bulletin*, Vol. 70, No. 1, pp. 25-42.
- MAKARYCHEV, Andrey (2009), "Russia, NATO, and the 'Color Revolutions': Discursive Traps", *Russian Politics & Law*, Vol. 47, No. 5, pp. 40-51.
- MCCGWIRE, Michael and CLARKE, Michael (2008), "NATO Expansion: A Policy Error of Historic Importance", *International Affairs*, Vol. 84, No. 6, pp. 1281-1301.
- MONAGHAN, Andrew (2006), "Energy Security: What Role for NATO?", *NATO Defense College Research Paper*, No. 29.

- MONAGHAN, Andrew (2009), "Russia at the Resumption of NATO-Russia Relations", *NATO Defense College Research Division Report, January 26, 2009*, pp. 1-4.
- REDING, Andrew (2009), "Georgian and Ukrainian Conflicts: The Limitations of NATO", *Brown Journal of World Affairs*, Vol. 15, No. 2, pp. 171-181.
- RYNNING, Sten (2007), "NATO and the Broader Middle East, 1949-2007: The History and Lessons of Controversial Encounters", *Journal of Strategic Studies*, Vol. 30, No. 6, pp. 905-927.
- SHEA, Jamie (2006), "Enerji Güvenliği: NATO'nun Potansiyel Rolü", *NATO Dergisi*, Sonbahar 2006.
- TAZHIN, Marat (2008), "The Geopolitical Role of the Main Global Players in Central Asia", *American Foreign Policy Interests*, Vol. 30, No. 2, pp. 63-69.
- TUNCER, Idil (2000), "The Security Policies of the Russian Federation: The "Near Abroad" and Turkey", *Turkish Studies*, Vol. 1, No. 2, pp. 95-113.
- UDUM, Şebnem (2002), "Turkey and the Emerging European Security Framework", *Turkish Studies*, Vol. 3, No. 2, pp. 69-104.
- UZGEL, İlhan (2001), "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası Cilt II*, (Ed.) Oran, Baskın, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 243-326.
- VAMVAKAS, Petros (2009), "NATO and Turkey in Afghanistan and Central Asia: Possibilities and Blind Spots", *Turkish Studies*, Vol. 10, No. 1, pp. 57-74.
- VINNIKOV, Alexander (2009), "NATO and Central Asia: Security, Interests and Values in a Strategic Region", *Security & Human Rights*, Vol. 20, No. 1, pp. 68-82.
- YANIK, Lerna K. (2007), "Allies or Partners? An Appraisal of Turkey's Ties to Russia, 1991-2007", *East European Quarterly*, Vol. 41, No. 3, pp. 349-370.
- ZIEGLER, Charles (2007, February 28), "The U.S., NATO and Central Asia: Collective Security in an Energy-Rich Region", *Paper presented at the annual meeting of the International Studies Association 48th Annual Convention, Chicago, IL, USA.*